

Р. С. ДРУЖЕНЕНКО
г. Киев

ПРОБЛЕМА ФУНКЦИИ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В АСПЕКТЕ УСВОЕНИЯ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ ПО СИНТАКСИСУ БУДУЩИМ УЧИТЕЛЕМ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

В данной статье обоснована ценность функционального подхода при обучении синтаксиса простого предложения будущего учителя украинского языка и литературы, осмыслена роль теоретической подготовки субъектов процесса обучения в проблеме формирования коммуникативной грамотности, дан научный материал по вопросу функции простого предложения. Современный украинский литературный язык (и особенно раздел «Синтаксис») раскрывает возможности для формирования коммуникативной компетентности. Базовым этапом формирования практических умений и навыков функционального анализа простого предложения и сознательного использования разных типов простого предложения в зависимости от намерения и ситуации общения есть глубокое овладение теоретическими знаниями по проблеме, в частности проблеме функции простого предложения.

Ключевые слова: будущий учитель украинского языка и литературы, синтаксис простого предложения, функциональный подход, функция простого предложения.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015

УДК 378.937:811.161.2

В. А. КАЛІШ, В. О. СОБКО
м. Глухів
va-kl@ukr.net

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК СКЛАДНИК МОВНО-МЕТОДИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті розкрито теоретичні засади формування комунікативної компетентності майбутніх учителів-словесників (учителів початкових класів та української мови), визначено її сутність та структуру, окреслено зміст кожного складника й запропоновано можливі методичні прийоми його реалізації в процесі лінгвістичної та лінгвометодичної підготовки вчителя.

Ключові слова: компетенція, компетентність, комунікативна компетентність, мовно-лінгвістична компетенція, когнітивна компетенція, мовленнєвознавча компетенція, текстологічна компетенція, дискурсивна компетенція, мовно-методична компетенція.

Пріоритетним напрямом сучасної професійної підготовки особистості відповідно до державної політики в галузі освіти є формування комунікативної компетентності, що охоплює низку необхідних компетенцій, якими має оволодіти кожен мовець. Незважаючи на значну низку досліджень у галузі лінгводидактики загальноосвітньої та вищої школи, спрямованих на визначення теоретичних засад і практичних рекомендацій реалізації окресленої проблеми, актуальними залишаються питання наукової дефініції комунікативної компетентності, визначення її складників, змісту та пошуків шляхів її формування у процесі мовно-методичної підготовки вчителя, передусім початкових класів та вчителя української мови.

Проблема формування комунікативної компетентності особистості порушувалася в різних аспектах ще в працях педагогів і лінгвістів XIX століття (М. Бунаков, Ф. Буслаєв, І. Срезневський, К. Ушинський, П. Фортунатов та ін.), які наголошували на тісному взаємозв'язку мовної освіти школяра із реальними потребами життя. Значні практичні настанови для вчителя-словесника і викладача-лінгвіста містить педагогічна спадщина В. Сухомлинського.

На сьогодні теоретичну основу формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя становлять передусім розробки в галузі комунікативної лінгвістики (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, М. Болдирев, А. Вежбицька, О. Гойхман, С. Жаботинська,

В. Карасик, В. Кашкін, М. Кочерган, О. Кубрякова, І. Осовська, Дж. Остін, Г. Почепцов, А. Приходько, О. Селіванова, Ю. Степанов, Й. Стернін, І. Сусов, Л. Резников, Г. Яворська та ін.), спрямованої на дослідження закономірностей, складників, чинників комунікативної діяльності, яка здійснюється на базі природної мови [6, 350]. Уточнюючи зазначене вище, продовжимо за О. Селівановою, що об'єктом комунікативної лінгвістики є мова, представлена в реальних процесах комунікації, а предметом – організація комунікативної ситуації у взаємодії її функціональних взаємно детермінованих модулів, одним із яких є вербальне повідомлення (текст) [6, 550].

Оскільки комунікативна лінгвістика розглядається як інтегрована наука, яка вивчає «мовне спілкування, що складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення» [3, 162], важливими для лінгвометодики є ключові положення психології і психолінгвістики щодо механізмів породження і сприйняття мовлення (Л. Виготський, І. Горелов, М. Жинкін, О. Залевська, І. Зимня, О. Лурія, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн та ін.), теорії комунікації (Н. Арутюнова, Ф. Бацевич, В. Богданов, Г. Почепцов, І. Колегаєва, Ю. Степанов та ін.), теорії тексту (К. Белоусов, Н. Валгіна, Н. Возненко, Н. Воронова, Т. Дрідзе, О. Каменська, Т. Коршун, М. Макаров, Л. Руденко, Ю. Сорокін та ін.) тощо.

Теоретико-значущими для пошуку власних шляхів реалізації поставленої проблеми є праці лінгводидактів В. Бадер, М. Вашуленка, Н. Венінг, Н. Голуб, Н. Горошкіної, Т. Донченко, К. Климової, С. Макаренко, М. Пентилюк, Т. Симоненко та ін. Варто також зазначити, що в лінгвометодиці питання комунікативної компетентності безпосередньо розглядаються у зв'язку з одним із пріоритетних завдань сучасної шкільної і вищої освіти – формування мовної особистості. У цьому аспекті теоретико-практичну значущість мають праці О. Біляєва, Н. Бондаренко, М. Вашуленка, Т. Донченко, В. Дороз, Р. Дружененко, С. Єрмоленко, В. Кононенка, Л. Мацько, Л. Паламар, М. Пентилюк, П. Селігея та ін.

Мета нашої статті – розкрити сутність, зміст і структуру комунікативної компетент-

ності вчителя-словесника (у тому числі й учителя початкових класів) та окреслити окремі аспекти методики її формування в процесі відповідної професійної підготовки.

Аналіз наукової та навчально-методичної літератури з окресленої проблеми показав, що лінгводидакти в поєднанні з атрибутом «комунікативна» вживають частіше термін «компетенція», розуміючи під ним «здатність користуватися мовою залежно від ситуації, особлива якість мовленнєвої особистості, набута в процесі спілкування або спеціально організованого навчання» [7, 70]. Однак зважаючи на дещо наукову вузькість останнього терміна, який переважно трактується як сукупність знань, умінь і навичок, вважаємо, що більш доцільним з огляду на семантичний обсяг розглядуваного поняття є все-таки термін «комунікативна компетентність». Під компетентністю О. Савченко розуміє результативно-діяльнісну характеристику освіти, спеціально структуровану сукупність знань, умінь, навичок, ставлень, певного досвіду, що набуваються під час навчання й особистого пізнавального та життєвого досвіду [5]. У своїй публікації ми виходимо з дефініції, окресленої в Державному стандарті початкової загальної освіти, у якому комунікативна компетентність визначається як «здатність особистості застосовувати в конкретному вигляді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи в групі, володіння різними соціальними ролями» [1].

Отже, у визначенні структури й змісту комунікативної компетентності майбутніх учителів виходимо із загального розуміння її як інтегративної характеристики ділових і особистісних якостей фахівця, як здатності застосовувати набуті знання та вміння в різних ситуаціях, як результату оволодіння відповідними компетенціями, набуття певного досвіду. Відповідно зміст комунікативної компетентності вчителя-словесника структурується такими важливими компетенціями, як:

- мовно-лінгвістична, що розглядається нами як система сформованих у процесі навчання наукових поглядів і переконань, стійких знань структурно-семантичних та функціональних особливостей одиниць і категорій усіх основ-

- них і проміжних рівнів мовної структури, практичних умінь і навичок розпізнавати, аналізувати, використовувати мовні засоби у процесі сприйняття й продукування висловлювань різних типів, стилів і жанрів відповідно до комунікативної мети та з урахуванням ситуації спілкування, досконале володіння літературними нормами й стильовими різновидами мови, уміння доцільно й стилістично правильно використовувати мовні засоби в різних комунікативних ситуаціях;
- когнітивна, що передбачає усвідомлення студентами мови як засобу отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань про позамовну дійсність, співвідношення когнітивних механізмів свідомості з природною мовою та її мовленнєвознавчою реалізацією;
 - мовленнєвознавча, яка формується на основі знань про взаємозв'язок мови й мовлення, індивідуальну мовленнєву діяльність, моделювання й аналіз процесів породження, сприйняття й розуміння мовлення, види мовленнєвої діяльності та її структуру, мовленнєвих операцій і механізмів, при цьому особлива увага має акцентуватися на тому, що мовленнєва діяльність передбачає взаємозв'язок індивідів, спрямований на встановлення комунікативного контакту, а своєрідним каналом зв'язку між мовцем і слухачем є мовленнєвий акт, який має цільову спрямованість і слугує досягненню комунікативної мети, відтак, основним засобом останнього складника є доцільний вибір лексичних і фразеологічних одиниць, морфологічних категорій і синтаксичних структур;
 - текстологічна, сформована на основі теоретичних засад лінгвістики тексту як науки, що розглядає семіотичну, структурно-граматичну, семантико-змістову, когнітивно-прагматичну організацію текстів, на основі чого у студентів виробляються вміння й навички визначати структуру та ознаки тексту, характер відношень між його компонентами та засоби їх мовного вираження, здійснювати лінгвістичний аналіз поданих текстів різної тематики, стилів і видів мовлення, створювати власні відповідно до поставленої комунікативної мети, редагувати власні й чужі висловлювання тощо;

- дискурсивна, що структурується знаннями таких ключових понять у їх спільних і відмінних ознаках, як комунікація, спілкування, дискурс, його типи, відмінності від тексту тощо, а отже, дискурсивна компетенція зорієнтована на оволодіння студентами низкою знань, умінь і навичок «опису й характеристики мовленнєвого спілкування людей у специфічних і стандартних комунікативних ситуаціях з урахуванням соціальних, культурних, когнітивних, психологічних, етнічних й інших чинників» [6, 625];
- мовно-методична, яка в структурі комунікативної компетентності майбутнього вчителя пов'язана з готовністю майбутнього вчителя-словесника до подальшої професійної діяльності.

Крім того, зауважимо, що важливим складником формування комунікативної компетентності в майбутніх учителів є ознайомлення з паралінгвістичними та паракінетичними засобами, що супроводжують вербальне спілкування.

Відтак, реалізація змісту зазначених структурних складників означеної компетентності стане основним підґрунтям для оволодіння майбутніми фахівцями комунікативними знаннями, вдосконалення їх комунікативних здібностей і комунікативних умінь.

Зміст визначених компонентів досліджуваної компетентності може реалізуватися в системі нормативних і спеціальних лінгвістичних та лінгвометодичних курсів, передбачених навчальними планами підготовки відповідних фахівців, за допомогою завдань й вправ комунікативного характеру.

Так, у процесі оволодіння одиницями і категоріями мовної структури доречними будуть завдання за матеріалами навчально-наукової літератури, спрямовані на обговорення проблемних питань і висловлення власної точки зору та аргументація її, спираючись на авторитетних дослідників (цитовання, тези, науково обґрунтовані приклади з наукових джерел тощо), аналіз і власні узагальнення на основі пропонованих викладачем різних дефініцій лінгвістичних категорій чи поглядів на відповідні явища, участь у дискусіях, підготовка наукових доповідей, лінгвістичних повідомлень, розвідок, розроб-

ка і захист творчих проектів, презентацій з їх інтерпретацією у формі монологу тощо.

Доцільними є завдання на добір і порівняння текстів спільної тематики, але різного функціонально-комунікативного призначення, аналіз мовних засобів і обґрунтування доцільності їх використання відповідно до теми, стилю й типу мовлення, вибір із поданого викладачем мовного матеріалу (синонімів, антонімів, фразеологізмів, словосполучень і речень, засобів мовленнєвого етикету тощо) для побудови висловлювань з орієнтацією на відповідного адресата та з урахуванням соціально-професійної сфери використання. Продуктивними є вправи на редагування текстів, у яких допущені функціонально-стилістичні помилки, недоречне використання мовних засобів, порушення зв'язності тексту та інші.

Забезпечуючи реалізацію принципу професійної орієнтації на майбутню діяльність, варто модифікувати суто мовні завдання з урахуванням комунікативної ситуації. Наприклад: побудувати навчальне повідомлення про лексико-семантичну систему мови а) для студентів (практичного заняття з відповідної теми), б) для учнів початкової, середньої і старшої ланки; записати перелік лінгвістичних термінів, необхідних для засвоєння навчальної інформації учнями різних вікових груп, та мовні вирази, доцільні для побудови навчального тексту відповідно до поставленої комунікативної мети; дібрати мовно-комунікативні завдання до поданих текстів для учнів відповідної вікової групи тощо.

Дослідник проблем теорії і методики навчання української мови в початковій школі М. Вашуленко зазначає, що на сучасному етапі розвитку освіти особливого значення набуває професійна підготовка комунікативно компетентного педагога, оскільки динамічному, мобільному суспільству потрібний комунікативно компетентний учитель, здатний до швидкої психолого-педагогічної перебудови, нестандартних дій, творчого підходу до розв'язання назрілих проблем, гнучкої адаптації до змін освітніх послуг [2]. Тому у формуванні комунікативної компетентності майбутнього вчителя в процесі викладання лінгводидактичних дисциплін урахували ви-

значені у педагогіці функції мовлення, які воно виконує в освітній діяльності, зокрема: *комунікативну* – забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів; становлення й регуляція стосунків між учителем і учнями; *пізнавальну* – забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань; *організаційну* – забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів [4].

Розглянемо окремі аспекти формування комунікативно компетентного учителя в процесі методичної підготовки студентів до навчання української мови у початкових класах, що охоплювала такі складники: освітньо-пізнавальний, науково-дослідний, практичний.

Цілеспрямоване формування в майбутнього вчителя початкових класів комунікативної компетентності, яка є інтегративною, здійснюємо на лекціях, практичних і лабораторних заняттях означеного курсу, у процесі організації науково-дослідної роботи, під час педагогічної практики.

На лекціях забезпечували ознайомлення студентів зі змістом і методикою формування в учнів здатності успішно користуватися мовою (всіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, розкриваючи питання з різних розділів програми з методики навчання української мови:

- розвиток умінь слухати й розуміти висловлювання (аудіювання); розвиток мовленнєвих умінь (говоріння); формування в учнів культури мовлення і спілкування – розділ «Методика навчання грамоти»;
- методика формування в учнів уявлень про мову і мовлення; практичне засвоєння вимог щодо усного й писемного мовлення, культури спілкування – розділ «Методика вивчення мовної теорії»;
- культура мовлення і методика її формування; критерії культури мовлення й спілкування; поняття про мовленнєвий етикет; методика навчання школярів будувати діалог і монолог – розділ «Методика розвитку мовлення».

Навчання спілкування як необхідної умови формування, удосконалення, професійного зростання фахівця сприяло залучення студентів до активної участі в проведенні лек-

цій: підготовка інформаційних повідомлень, доповідей, міні-лекцій, презентацій, зразків дидактичних матеріалів, розроблення і представлення опорних схем, пам'яток, варіантів завдань і вправ до різних тем тощо. Розкриваючи теоретичні питання, представляючи результати свого творчого доробку, майбутні педагоги навчалися планувати, підтримувати і завершувати спілкування, орієнтуватися на співрозмовника, доречно використовувати мовні і немовні засоби виразності. Такий підхід забезпечував високий рівень комунікативності, творчої психолого-педагогічної мислительної діяльності, спрямованої на постійне творення раціональної моделі взаємодії зі суб'єктами навчання.

На практичних і лабораторних заняттях студенти оволодівали навичками комунікативно-мовленнєвої діяльності, уміннями забезпечувати раціональну організацію навчально-практичної діяльності учнів. Особливо ефективними, як показало дослідження, були пізнавальні, дослідницькі, індивідуальні завдання, що передбачали створення такої ситуації, яка змушує студента, спираючись на отримані знання, самостійно шукати рішення, наприклад:

1. Обґрунтуйте, чому в розвитку усного (діалогічного, монологічного) мовлення доцільно широко використовувати роботу в парах і невеликих групах.
2. Доберіть оптимальні методи і прийоми навчання учнів під час опрацювання тем з розділу «Мова і мовлення» у 2–4 класах. Обґрунтуйте методичну доцільність обраних вами методів.
3. Доведіть, що використання мовних одиниць під час побудови висловлювань залежить від ситуації спілкування та функціонального стилю.
4. Обґрунтуйте необхідність формування в молодших школярів умінь і навичок комунікативно виправдано використовувати мовні засоби в мовленні.
5. Обґрунтуйте, що практична робота з прикметниками допомагає вводити їх до словника першокласників, активізувати, уточнювати смислові відтінки, усвідомлювати значення прикметника в мові й мовленні як важливого виражального засобу, формувати комунікативно-стилістичні уміння.
6. Доведіть, що в процесі закріплення мовних знань необхідно пропонувати за-

вдання, які готують учнів до формування комунікативних умінь: спостереження за функцією прикметників у текстах; конструювання словосполучень, речень; побудова текстів-описів науково-популярного та художнього стилів і цілеспрямоване використання у них прикметників.

Здатність до активної взаємодії та навчання мови школярів на засадах комунікативного й компетентнісного підходів цілеспрямовано формується під час розробки із проведення фрагментів уроків з використанням різних методів, прийомів та засобів навчання. Розглянемо детальніше організацію роботи з формування комунікативної компетентності студентів на занятті з теми «Букварний період навчання грамоти».

Для обговорення запропоновано питання: 1. Чому звуковий аналітико-синтетичний метод є основним у навчанні грамоти? 2. Які рівні охоплює мовленнєвий розвиток дитини-школяра? 3. Обґрунтуйте доцільність роботи над аудіюванням за визначеними в методиці трьома напрямками. 4. Чому робота з аудіювання має бути спрямована, з одного боку, на розвиток мовленнєвого слуху, а з іншого, – на розуміння почутого? 5. Які вправи сприятимуть загостренню слухової уваги учнів і розвитку їхніх семантичних диференціацій?

Активізації спілкування студентів у процесі висвітлення питань сприяло створення комунікативно-мовленнєвих ситуацій («Інтерв'ю», «Мікрофон», «Мій досвід», «Коло ідей»), що забезпечувало засвоєння мовленнєвого етикету, вироблення комунікативних якостей мовлення (правильності, змістовності, точності, виразності, логічності).

Майбутній учитель має проектувати діалогічне спілкування з учнями та вміти його правильно будувати, тому з метою формування у першокласників умінь брати участь у діалозі пропонували завдання на розроблення фрагментів уроків за текстами і малюнками букваря на відтворення розмови дійових осіб, а також на побудову діалогів. Студенти переконувалися, що така організація мовленнєвої діяльності дає можливість учням практично опановувати розповідні, питальні і спонукальні речення, вимовляти їх з емоційними відтінками, засвоювати характерні

форми звертання, особливості постановки запитань.

Виконання завдань передбачало презентацію розроблених моделей уроків читання і письма (конкурс «Мій урок – кращий») та проведення ділової гри «Урок навчання грамоти», під час якої студенти організовували мовленнєву діяльність з учнями на різних етапах уроку.

Проведене дослідження показало, що формування комунікативної компетентності є важливою умовою професійної підготовки майбутнього вчителя, що забезпечить використання компетентнісного і комунікативного підходів до вивчення мовного матеріалу в школі, дасть можливість школярам ефективніше зрозуміти роль виучуваних мовних засобів у досягненні комунікативної мети (спілкування, вираження думки).

V. KALISH, V. SOBKO
Gluhiv

COMMUNICATIVE COMPETENCE AS THE COMPONENT OF LINGUISTIC AND METHODOLOGICAL TRAINING OF A CONTEMPORARY TEACHER

The article deals with the theoretical principles of forming intending language teachers' communicative competence of and literature (primary school teachers and Ukrainian language teachers), its nature and structure are examined, the content of each component is outlined, and possible methodological procedures of its implementation into the linguistic and lingua-methodical teachers' training are suggested.

Key words: competence, communicative competence, language competence, cognitive competence, speech known competence, textual competence, discourse competence, linguistic and methodical competence.

В. А. КАЛИШ, В. А. СОБКО
г. Глухов

КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЯЗЫКОВО-МЕТОДИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКИ СОВРЕМЕННОГО УЧИТЕЛЯ

В статье раскрыты теоретические принципы формирования коммуникативной компетентности будущих учителей-словесников (учителей начальных классов и украинского языка), определена ее сущность и структура, очерчено содержание каждой составляющей и предложено возможные методические приемы их реализации в процессе лингвистической и лингвометодической подготовки учителя.

Ключевые слова: компетенция, компетентность, коммуникативная компетентность, языково-лингвистическая компетенция, когнитивная компетенция, языковедческая компетенция, текстологическая компетенция, дискурсивная компетенция, языково-методическая компетенция.

Стаття надійшла до редколегії 19.10.2015

Список використаних джерел

1. Державний стандарт початкової загальної освіти // Початкова школа. – 2011. – № 7. – С. 1–18.
2. Комплексний підхід до фахової підготовки сучасного вчителя початкових класів: монографія / за наук. ред. М. С. Вашуленка. – Глухів : РВВ ГНПУ ім. О. Довженка, 2012. – 312 с.
3. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / М. П. Кочерган – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Видавничий центр «Академія», 2006. – 464 с.
4. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін. [за ред. І. А. Зязюна]. – 2-ге вид., доп. і перер. – К. : Вища шк., 2004. – 422 с.
5. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми [підручник] / Олена Селіванова. – Полтава : Довкілля ; К., 2008. – 712 с.
7. Словник-довідник з української лінгводидактики [за загальною редакцією проф. М. Пентиліук]. – К. : Ленвіт, 2003. – С. 123.